

<https://doi.org/10.32405/2411-1309-2021-27-277-284>

УДК 373.3/5.018.54

ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ГРАМОТНОСТІ УЧНІВ ЯК СКЛАДОВА ЕЛЕМЕНТІВ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ ЕЛЕКТРОННИХ ПІДРУЧНИКІВ

Оксана Черноус

кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник
відділу інновацій та стратегій розвитку освіти
Інститут педагогіки НАПН України,
м.Київ, Україна

<https://orcid.org/0000-0001-7365-3756>

chornousok@gmail.com

У статті актуалізується проблема формування інформаційної грамотності учнів як складова елементів навчального матеріалу електронних підручників, у процесі проектування освітнього-розвивального середовища гімназії та цифровізації суспільства. Проаналізовано сучасні тенденції феномену цифровізації суспільства та проблеми впровадження інформаційної та медіаграмотності як елементів навчального матеріалу електронних підручників. Акцентовано увагу на доцільності розглядати сучасний традиційний та електронний підручник як навчальний засіб, що виконує такі основні функції: самоосвітня, інформаційно-пізнавальна, дослідницька і практична, що спрямовані на формування та саморозвиток особистості. Уточнено, що поняття «цифровізація освіти» набагато ширше за обсягом і змістом за просте «впровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій в освітній процес», а медіаграмотність — це необхідне вміння для сучасної особистості. Наведено визначення таких понять, як «медіаграмотність», «цифровізація», «інформаційна грамотність та культура». Зосереджено увагу на важливості зростання ролі традиційної шкільної книги та електронного підручника для саморозвитку особистості, формування інформаційної культури та медіаграмотності учнів. Наголошено, що сучасний традиційний та електронний підручник посідає важливе місце у формуванні інформаційної грамотності учнів старшої школи та саморозвитку особистості.

Ключові слова: цифровізація освіти, інформаційна грамотність та культура, медіаграмотність, електронний підручник, старша школа.

Постановка проблеми. Під формуванням інформаційної грамотності учнів як складової елементів навчального матеріалу електронних підручників розуміємо створення інформаційно-освітнього середовища, що сприяє активізації суб'єктивної позиції учня і забезпечує пізнання навколишнього світу через єдність шкільних предметів; використання пропедевтичного курсу, що реалізує системоутворюючий принцип міжпредметних зв'язків як у теоретичному, так і у практичному аспектах. Поняття «цифрова грамотність» є динамічною категорією, його сутність швидко змінюється і розширюється, щоб охопити нові види практики і навички, що забезпечуються новими цифровими технологіями. Оскільки підручник залишається важливим засобом реалізації змісту освіти, є проблема обґрунтування усіх понять, відповідно до нових підходів трактування: від «комп'ютерної грамотності» через «інформаційну грамотність» і до «інформаційно-медійної культури», що є складовими навчального матеріалу сучасних електронних підручників. Це дозволить, використовуючи інтегруючу роль елементів навчального матеріалу електронних підручників, сформуванню цілісної картини досліджуваних шкільних предметів і сприяти системному формуванню медіаграмотності та інформаційної культури учнів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз публікацій свідчить, що науковці з різних країн акцентують увагу на значимості сучасних шкільних підручників у формуванні інформаційної грамотності учнів як елементу навчального матеріалу. Одними з перших, хто звернувся до питань сутності та формування інформаційної культур, були академік Української академії інформатики професор Є. Семенюк і доцент Харківської державної академії культури Є. Медведєва. Автори глибоко дослідили проблеми інформаційної та технологічної культури суспільства. Проблему цифровізації в освіті та специфічні особливості, які зумовлені стрімким розвитком сучасних інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), висвітлено у наукових доробках зарубіжних і вітчизняних науковців й дослідників: Д. Белшоу, В. Бикова, В. Вембер, В. Волинський, М. Жалдак, Л. Х. Зайнудінова, В. Коваль, О. Красовський, В. Лапінський, І. Лернер, М. Лещенко, І. Роберт, Д. Тапскотт, О. Савченко, О. Співаковський, О. Спірін та інші. Проте, недостатньо уваги приділено формуванню інформаційної грамотності учнів як складової елементів навчального матеріалу електронного підручника. Л. Х. Зайнудінова дає таке визначення: Електронний підручник (ЕП) — це навчальна програмна система комплексного призначення, що забезпечує безперервність і повноту дидактичного циклу процесу навчання: надає теоретичний матеріал, забезпечує тренувальну навчальну діяльність та контроль рівня знань, а також інформаційно-пошукову діяльність, математичне й імітаційне моделювання з комп'ютерною візуалізацією та сервісні функції за умови налагодження інтерактивного зворотного зв'язку. Тобто, сучасний електронний підручник — це не просто сучасний засіб навчання, а нове культурне середовище розвитку учня, яке буде функціонувати в освітньо-розвивальному просторі за самостійними законами інформаційно-комунікаційного освітнього середовища.

Мета статті. Стаття має на меті висвітлити особливості формування інформаційної грамотності учнів як складової елементів навчального матеріалу електронних підручників у процесі проектування освітньо — розвивального середовища закладу загальної середньої освіти в умовах цифровізації суспільства.

Виклад основного матеріалу. У концепції Нової української школи, у законі «Про освіту» одним із головних пріоритетів зазначено формування в учнів, та водночас і у вчителів, навичок та компетенцій критичного мислення, інформаційно-комунікаційної та медіаграмотності для саморозвитку особистості в процесі проектування освітнього середовища та цифровізації суспільства. На сьогодні дуже важливо, щоб учні вмели критично мислити в умовах формування цифрової та інформаційної грамотності у процесі проектування освітньо-розвивального середовища закладу загальної середньої освіти. Мас-медіа та соціальні мережі перетворилися на потужну силу, що здатна словесними та візуальними засобами створювати у значній кількості учнів певне бачення подій, необхідне саме для саморозвитку особистості в умовах дистанційної (віддаленої) освіти і гнучкого навчання, де складно зібрати всіх в одному місці і в один час. На думку Л. Гриневич, цифрова, інформаційна та медіаграмотність — це необхідне вміння сучасної особистості (Гриневич, 2018). Відтак особливої значущості набуває питання розроблення сучасних електронних підручників, де елементи навчального матеріалу сприяють формуванню інформаційної грамотності учнів та розвитку загальнокультурної компетентності.

У контексті впровадження цифрової, інформаційної та медіаграмотності слід орієнтуватись на рекомендації ЮНЕСКО, яка у своїх офіційних документах запропонувала п'ять принципів медійної та інформаційної грамотності (Media Sapiens, 2017). У цих документах ЮНЕСКО намагається поєднати інформаційну та медійну грамотність (Laws of Media and Information Literacy, MIL), виділивши спільні для обох сфер поняття. ЮНЕСКО позиціонує ці дві сфери як комбінацію знань та навичок, необхідних сучасному суспільству в усьому світі. «Громадянам важливо розуміти функції медіа та інших джерел інформації, критично оцінювати їх контент, а також приймати обґрунтовані рішення — як користувачам, так і виробникам медіаконтенту та інформації», — пояснили в організації (United Nations Educational, 2016a). Правила MIL охоплюють усі види ЗМІ та інші джерела інформації — бібліотеки, архіви, музеї та інтернет, незалежно від використовуваних технологій. Принципи MIL запропоновані ЮНЕСКО:

1. Інформація, комунікація, бібліотеки, медіа, інформаційно-комунікаційні технології та інтернет мають використовуватися суспільством у процесі проектування освітньо-розвиваючого середовища критично. Вони рівні за статусом, і жодне з цих джерел не варто вважати більш значущим, ніж інші.

2. Кожен громадянин є творцем інформації/знань. Кожен має право на доступ до інформації/знань та право на самовираження. Інформаційно-комунікаційна, медійна та цифрова грамотність має бути для всіх — і тісно пов'язана з правами людини.

3. Інформація, знання та повідомлення не завжди є нейтральними, незалежними чи неупередженими. Будь-яка концептуалізація, використання і застосування МІІ повинна зробити це твердження прозорим і зрозумілим для всіх громадян.

4. Кожен громадянин хоче отримувати і розуміти нову інформацію, знання і повідомлення та мати можливість на спілкування з іншими, навіть якщо він не висловлює це прагнення. Їх права на це ніколи не мають порушуватися.

5. Інформаційно-комунікаційна, медійна та цифрова грамотність не набувається одномоментно. Це постійний та динамічний досвід і процес. Його можна вважати завершеним, якщо він включає в себе знання, вміння та установки щодо використання, створення та передачі інформації, щодо інформаційно-комунікаційного, медіа та технологічного контенту (United Nations Educational, 2016b).

На основі запропонованих принципів інформаційної, цифрової та медіаграмотності, підручники нового покоління повинні відзначитися не тільки принципами структурування і відбору змісту, а й врахуванням психологічних особливостей сприйняття навчального матеріалу учнями. Оскільки традиційний та електронний підручник є важливим засобом реалізації змісту освіти та дидактичного забезпечення освітнього процесу, одним з пріоритетних напрямів є мотивація до навчання і самонавчання, розвиток інформаційної грамотності та культури, організація і вдосконалення процесу навчання. Доцільно розглядати сучасний традиційний та електронний підручник як навчальний засіб, що виконує такі основні функції: самоосвітня, інформаційно-пізнавальна, дослідницька і практична, що спрямовані на формування та саморозвиток особистості. Що ж ми вкладаємо в поняття «цифрова грамотність», «медійно-інформаційна грамотність»? Під поняттям цифрової грамотності розуміємо здатність створювати і застосовувати контент за допомогою цифрових технологій, навички комп'ютерного програмування, пошуку та обміну інформацією, комунікацією. Медійно-інформаційна грамотність, як складник цифрової грамотності, об'єднує три взаємопов'язані комплекси компетенцій — інформаційну грамотність, медіаграмотність, технологічну цифрову грамотність. Інформаційна грамотність — це вміння знаходити, аналізувати, використовувати інформацію. Медіаграмотність — це вміння отримувати доступ до медіа, аналізувати контент, оцінювати медіاپовідомлення, а також створювати контент для самовираження та спілкування. Компетентності з медіаграмотності можна умовно поділити на чотири групи — розуміння, використання та комунікація за допомогою інформаційного-комунікаційних засобів та вміння досягати власних цілей, застосовуючи їх. На важливості впровадження цифрової та інформаційно-медійної грамотності для саморозвитку особистості серед громадян і, особливо учнів, наголошують і міжнародні партнери України. Громадяни мають розуміти функції медіа та інших джерел інформації, критично оцінювати їх контент та приймати обґрунтовані рішення на підставі отриманої інформації. Технологічна або цифрова грамотність передбачає вміння користуватись сучасними інформаційними

технологіями та програмним забезпеченням з урахуванням усіх можливостей, що надає інформаційний прогрес (Вивчай, 2018). Цифрова освіта — це освіта, яка функціонує переважно за рахунок цифрових технологій, тобто електронних транзакцій, які реалізуються шляхом використання інтернету. За визначенням американської дослідниці С. Дойл, «інформаційно грамотною є людина яка розуміє, що точна і повна інформація — основа для розумних рішень; розпізнає потребу в інформації; формулює інформаційні запити; ідентифікує потенційні джерела інформації, розвиває успішні пошукові стратегії; має доступ до джерел інформації, зокрема за допомогою комп'ютерних технологій; оцінює інформацію й організує її для практичного використання; інтегрує нову інформацію до знань, що вже є у неї; використовує інформацію для критичного аналізу та розв'язання проблеми». Рационально перейти до цілеспрямованого інформаційного навчання, формування інформаційної грамотності учнів як складової елементів навчального матеріалу електронних підручників: учень, який розуміє, що точна і повна інформація — основа для розумних рішень; використовує інформацію для критичного аналізу та розв'язання проблем; оцінює інформацію й організує її для практичного використання; ідентифікує потенційні джерела інформації; розпізнає потребу в інформації; формулює інформаційні запити та має доступ до джерел інформації за допомогою комп'ютерних технологій. Електронний підручник важливий дидактичний засіб, який значно підвищує ефективність навчального процесу, враховуючи індивідуальні особливості учня, рівень мотивації, компетенції, цілі навчання і формуючи інформаційну грамотність — складову елементів навчального матеріалу. Електронний підручник повинен будуватися на принципах логіки і надавати різні варіанти можливостей вивчення змісту тому, хто навчається для формування інформаційної грамотності, а саме: викладання змісту як системи взаємопов'язаних елементів; розкриття змісту на основі міжпредметних зв'язків; представлення знань взаємопов'язаних з раніше засвоєними знаннями, тощо. З огляду на вищесказане в сучасному електронному підручнику мають бути закладені завдання з орієнтацією на формування універсальних знань та розвиток інформаційно-медійної грамотності як складової елементів навчального матеріалу:

- враховувати особливості навчальної діяльності, її зміст і структуру, цикли життєдіяльності учня, його здібності, інтереси й нахили;
- спрямовуватися на моделювання освітніх середовищ, їх організаційних, методичних і змістових компонентів, що враховують типові й індивідуальні відмінності між учнями, форми їх прояву в сфері комунікаційних відносин і в пізнавальній діяльності, нагромаджений учнями досвід взаємодії з навколишнім світом;
- бути варіативними; мати особистісно-орієнтовану спрямованість, внаслідок чого знання, уміння та навички перетворюються в засіб розвитку пізнавальних і особистих якостей учня; виховувати в учня здатність бути суб'єктом свого розвитку, рефлексивного ставлення до самого себе;

- забезпечувати цілісне психолого-дидактичне проектування освітньо-розвивального середовища закладу загальної середньої освіти в умовах цифровізації суспільства (Трубачева, Черноус, 2016).

Більшість авторів, розглядаючи питання інформаційної грамотності учнів як складової елементів навчального матеріалу електронних підручників, зосереджують увагу на тому, що елементи електронного підручника повинні мати таку будову, яка забезпечує: організацію зворотного зв'язку з вчителем, орієнтацію на особисті потреби і здібності того, хто навчається, поетапний режим навчання; неперервність навчання; кожний навчальний фрагмент повинен закінчуватись завданнями, вправами або тестами. В. Волинський наголошує на тому, що специфічні для електронного підручника мультимедійні інформаційно-комунікативні ознаки як засобу навчання розширюють їх педагогічні можливості для підвищення ефективності навчання і самонавчання, оскільки уможливають: розширення обсягів навчально-пізнавальної, навчально-керівної інформації; забезпечення повнішої реалізації інваріантних і варіативних компонентів навчальних програм; підвищення ефективності використання методичного апарату для керування навчальною діяльністю учнів. З урахуванням того, що основними показниками визначення рівнів сформованості інформаційної грамотності є кількісно-якісне поєднання знань, умінь і навичок оцінювання інформації, цілеспрямоване і творче використання інформації з дотриманням етичних норм її отримання і подальшої інтерпретації, нами були виділені три рівня сформованості інформаційної грамотності: репродуктивний (заснований на сприйнятті, осмисленні, запам'ятовуванні знань — діяльність за зразком); частковий-пошуковий (заснований на застосуванні наявних знань в знайомій ситуації — пошукова діяльність); креативний (застосування знань у новій ситуації — творча діяльність). З огляду на це, особливої актуальності набуває проблема вміння використовувати відкриті цифрові освітні ресурси (курси, тренінги, освітні програми) для формування інформаційно-медійної грамотності та саморозвитку особистості учня, вдосконалювати професійні практики для подальшого навчання. А сучасний електронний підручник як навчальний засіб виконує саме такі функції, як: дослідницька; пізнавально-інформаційна; саморегуляція та самоосвіта, спрямовані на формування інформаційно-медійної грамотності та культури і є складовими елементами навчального матеріалу.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, функції сучасного електронного підручника спрямовані на саморозвиток особистості в системі освіти та формування інформаційно-медійної грамотності учнів в умовах цифровізації суспільства. Елементи навчального матеріалу електронного підручника, характеризуються об'єктивністю, узгодженістю, прозорістю викладеної інформації та можливістю її швидкого оновлення. Також варто зазначити інформаційно-комунікативну спрямованість, наявність мультимедійних елементів і графічних об'єктів (ілюстрацій, фотографій, карти, таблиці), тематичний підбір для практичного застосування

знань та умінь для формування інформаційно-медійної грамотності учнів. Але поряд із очевидними перевагами електронних підручників: можливість одночасного використання та доступу до інформації великої кількості користувачів, доступ до великого обсягу даних, зручне архівування; полегшення доступу до інформації для людей з обмеженими можливостями, наявність навігаційної системи швидкого й ефективного пошуку, слід вказати на недоліки: витрати на придбання спеціалізованого комп'ютеризованого пристрою для читання та виконання завдань (Трубачева, 2017). Тому введення в освітньо-розвивальне середовище закладу освіти практику різних видів і стратегій дистанційного навчання з використанням комп'ютерних та освітніх порталів, які забезпечують доступ до електронних підручників, зумовлює актуальність формування інформаційної грамотності учнів як складової елементів навчального матеріалу електронних підручників.

Використані джерела

- Гриневиц, Л. (2018). Медіаграмотність — це необхідне вміння для сучасної особистості. <https://www.auc.org.ua/novyna/mediagramotnist-ce-neobhidne-vminnya-dlya-suchasnoyi-osobystosti-liliya-grynevych>.
- Трубачева, С. Е., Черноус, О.В. (2016). Метапредметна діяльність старшокласників в умовах профільного навчання. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота»*. 1 (38). 298–302.
- Трубачева, С. Е. (2017). Формування навчальних компетентностей в умовах професійно зорієнтованого освітнього середовища навчального закладу. *Педагогіка: традиції та інновації: Матеріали ІУ Міжнародної науково-практичної конференції*. Херсон: Гельветика. Ч II. С. 105–108.
- Media Sapiens (2017). ЮНЕСКО опублікувала п'ять принципів медійної та інформаційної грамотності. https://ms.detector.media/mediaprosvita/mediaosvita/yunesko_opublikovala_pyat_printsipiv_mediynoi_ta_informatsiynoi_gramotnosti/l/
- United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. (2016a). <http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CI/CI/pdf/>
- United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (2016b). <http://www.unesco.org/new/en/communication-and-information/>
- Вивчай та розрізняй (L2D): медіаграмотність для школярів (2018). *Всеосвіта*. <https://vseosvita.ua/news/vivcay-ta-rozriznaj-l2d-mediagramotnist-dla-skolariv-46.htm>

References

- Hrynevych, L. (2018). Mediahramotnist — tse neobkhidne vminnia dlia suchasnoi osobystosti. <https://www.auc.org.ua/novyna/mediagramotnist-ce-neobhidne-vminnya-dlya-suchasnoyi-osobystosti-liliya-grynevych> (in Ukrainian).
- Trubacheva, S. E., Chornous, O.V. (2016). Metapredmetna diialnist starshoklasnykiv v umovakh profilnoho navchannia. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: «Pedagogika. Sotsialna robota»*. 1 (38). 298–302 (in Ukrainian).

- Trubacheva, S. E. (2017). Formuvannia navchalnykh kompetentnosti v umovakh profesiino zorientovanoho osvitnoho seredovyschcha navchalnoho zakladu. Pedahohyka: tradytsii ta innovatsii: Materialy IU Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii. Kherson: Helvetyka. Ch II. S.105–108 (in Ukrainian).
- Media Sapiens (2017). YuNESKO opublikovala piat pryntsyviv mediynoi ta informatsiynoi hramotnosti. https://ms.detector.media/mediaprosvita/mediaosvita/yunesko_opublikovala_pyat_printsyviv_mediynoi_ta_informatsiynoi_gramotnosti/ (in Ukrainian).
- United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. (2016a). <http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CI/CI/pdf/> (in Ukrainian).
- United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. (2016b). <http://www.unesco.org/new/en/communication-and-information/> (in Ukrainian).
- Vyvchaj ta rozrizniaj (L2D): mediahramotnist dlia shkolariv (2018). Vseosvita. <https://vseosvita.ua/news/vivcaj-ta-rozriznaj-l2d-mediagramotnist-dla-skolariv-46.htm> (in Ukrainian).

Oksana Chornous, Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Researcher at the Department of Innovation and Education Development Strategies of the Institute of Pedagogy of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

FORMATION OF INFORMATION LITERACY OF STUDENTS AS A COMPONENT OF ELEMENTS OF EDUCATIONAL MATERIAL OF ELECTRONIC TEXTBOOKS

The article actualizes the problem of formation of information literacy of students as a component of elements of educational material of electronic textbooks, in the process of designing educational-developmental environment of gymnasium and digitalization of society. Modern tendencies of the phenomenon of digitalization of society and problems of introduction of information and media literacy as elements of educational material of electronic textbooks are analyzed. Emphasis is placed on the expediency of considering modern traditional and electronic textbooks as a teaching tool that performs such basic functions as self-educational, information-cognitive, research and practical, aimed at the formation and self-development of personality. It is clarified that the concept of “digitalization of education” is much broader in scope and content than the simple “introduction of modern information and communication technologies in the educational process”, and media literacy is a necessary skill for the modern individual. The definitions of such concepts as “media literacy”, “digitalization”, “information literacy and culture” are given. Attention is focused on the importance of increasing the role of traditional school books and electronic textbooks for personal self-development, the formation of information culture and media literacy of students. It is emphasized that the modern traditional and electronic textbook occupies an important place in the formation of information literacy of high school students and personal self-development.

Keywords: digitalization of education, information literacy and culture, media literacy, electronic textbook, high school.